

נאמנגב

ביטאון נאמני מחוז דרום, מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

גליון מס' 18 כ"ג תשרי תשע"ח, 13 אוקטובר 2017

אתר נעלם בערבה

מבני המשושים בית ספר שדה חצבה
אדר' ישראל גודוביץ' 1970

לציבור הנאמנים שלום

חום הקיץ אחרינו ונקוה כי רוחות חדשות מנשבות מכל כיוון. שנת העבודה תשע"ח כבר כאן, על כן הבה נשנס מותניים ויחד נצא לעבודה. אי שם, נסתר מכל עין, נחבא מבנה אמפיתיאטרון אצילי. במורד אחת הגבעות קודם הגעתנו לקיבוץ גברעם - שם הוא נגלה. שורות, שורות שכיסאותיהן הוסרו מהן מזה זמן רב, בימה רחבת ידיים ותקרה גבוהה מעל לצוגים (מסכי תפאורות). מבואת כניסה ואף בוטקת כרטיסים נמצאת במקום. עפ"י ותיקי האזור, שימש האמפי את מועצה אזורית בני שמעון עד שנות ה-80 של המאה הקודמת. כעת, מקודמת תכנית לא שגרתית במתחם: משפחות חללי מבצע 'צוק איתן', קק"ל, מוא"ז חוף אשקלון והמועצה לשימור אתרים חברו לשימור ושיקום המקום כאתר הנצחה לחללי מבצע 'צוק איתן'.

מבצע שילוט שלטי תוכן של המועצה ממשיך, הוצבו שישה שלטים במבני מורשת בקיבוץ רוחמה ושודרגו מספר שלטים באתרי המחוז בהן דהה השלט או שודרג גם התוכן. בהכנה שלטים לשובים שונים ונאמנים מוזמנים לקשר עימי בנוגע להצבת שלטים חדשים, שידרוגים וכו'.

שני אתרים בעלי משמעות הגיעו לשלב התכניות הסופיות, לקראת תחילת עבודות השיקום; פארק סירת שקד: קק"ל דרום וסטודיו אורבנוף, בתוכנית - דרך גישה, חניות, שבילי הליכה, מבואה והדובדבן - גשר הרכבת הבריטי מברזל, בו המועצה שותפה לשימור; אתר החץ השחור: קק"ל דרום ועמי גבירצמן אדריכלים, בתכנית - כניסה חדשה, חניות וכו' לאתר, דרך בית שביתת הנשק (אותו שימרה המועצה לשימור לאחרונה) ואשר להלן יהיה מבואת הכניסה.

גשר הקשתות מבטון על נחל לכיש עומד בראש דאגותינו, היות ובקרבתו מתבצעת כעת הרחבת כביש 3 (אשקלון קריית מלאכי), בקרוב ישומר ויחוזק במסגרת פיתוח האזור.

התבשרנו לאחרונה, כי התקבלו רוב סעיפי ההתנגדות שהגשנו למחוזית. ההתנגדות הוגשה לתכנית גן העיר בבאר שבע, תכנית בנייה על מתחם לשעבר של 'סולל בונה'. מתחם אשר הוקם עם הקמת העיר ב-1950, ממנו נבנו בתי העיר הראשונים ואשר סיפק עבודה לראשוני תושבי העיר. נושא ההתנגדות נגע במספר אלמנטים מתיק התייעוד שהוכן למתחם (המתחם לא הוגדר כמתחם לשימור, מכיוון שעיריית באר שבע עדיין לא יצרה רשימת שימור למבני העיר החדשה - בניגוד למתחם עיר העתיקה, שם רשימה קיימת מ-2008) ולא הוטמנו בהוראות התכנון. נוסף על קבלת רוב סעיפי ההתנגדות, הוסיפה הועדה המחוזית סעיף לתכנית בדבר שימור מבנה ממבני אתר 'סולל בונה', באמרה: כי יש לשמר את עברה המפואר של 'סולל בונה' בבאר שבע.

קלטנו נאמנים חדשים לקהילת נאמני באש שבע והדרום ונשמח לראות את נאמנינו במפגש הראשון בתשע"ח, יום ראשון כ"ה תשרי, 15 באוקטובר 2017, באתר קק"ל דרום גילת שעה 16.30.

בית דוד טוביהו, ביתו של ראש העיר הראשון ומיסד העיר באר שבע, מיועד להריסה במסגרת תכנית בנייה שאושרה לפני שנים. במהלך השנים אחרונות ובזמן האחרון, נערכים מהלכים ע"י נאמני שימור והמועצה לשימור לבטל את רוע הגזרה, אף שמדובר בקניין פרטי ובתב"ע הדורשת את הריסת המבנה (נאמני השימור מוזמנים גם עכשו להירתם למלאכה). גם ראש העיר באר שבע ניסה מהלכים מול היזם, אך לשווא. הפתרון הוא בניוד זכויות היזם לאזור אחר, או בניית מבנה היזם בנסיגה, אשר תאפשר את שימור המבנה ונראותו. ראויה העיר באר שבע להנצחת ביתו של מייסדה.

עד כאן לקט פאה ושכחה
בברכת שנת עבודה פוריה ומוצלחת
ד"ר אבי ששון יו"ר ועדת באר שבע ודרום
יוגב עפר מנהל המחוז

אמפיתאטרון ע"י גברעם אתר ההנצחה המיועד לחללי 'צוק איתן'

הביטאון יוצא לאור על ידי ועדת מחוז דרום של המועצה
לשימור אתרי מורשת בישראל
עורך ראשי ועיצוב: עפר יוגב
עורך מדעי: ד"ר אבי ששון
הגהה: דן גזית
חברי המערכת: ד"ר אבי ששון, גד סובול, דן גזית, עפר יוגב
כתובת המערכת: המועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
ג'ו אלון קיבוץ להב
טלפון: 052-7271041
ofer@shimur.org.il

דוד טוביהו – הבונה הגדול של באר שבע

67 שנה חלפו מאז החל טוביהו בשיקומה של באר-שבע הערבית והפיכתה לעיר עברית. שאלנו עצמנו האם שיטות עבודתו של טוביהו כראש עיר דומיננטי, קידמו בעשור הראשון את העיר או שהמשרדים והגופים שטיפלו בעיר היו לעומתיים עקב התנהגות זו?

נראה שדווקא "צפצופו" על משרדי הממשלה, השגת תקציבים ותוכניות באמצעות הכרות אישית עם קברניטי המדינה, העמדת "ההסתדרות" והגופים המיישבים בעמדות בלתי נוחות "כמסרבי פיתוח בנגב" והחלטותיו על קצב ואופי הבנייה שלא תמיד התקבלו בנוהל התקין של ועדה בינוי עירונית ומועצה עירונית, אפשרו לעיר, לנסוק בשנות התשעים ולהפך למרכזו של המטרופולין הרביעי. קשריו הטובים עם ארגון "סולל בונה" אפשרו לו לשקם ולבנות את העיר במהירות ולקלוט בה עולים חדשים הרבה ומעל ומעבר לעיירות הפיתוח האחרות בדרום. למחרת כיבושה של באר שבע, ירד דוד טוביהו לבאר-שבע לפתוח בה סניף של "סולל בונה". באותו הזמן שימש טוביהו כמנהל "סולל בונה" בדרום הארץ. לאחר עבודה אינטנסיבית בשיקום התשתיות התמנה טוביהו בפברואר 1950 ל"ראש העיר". מכאן שלפני 60 שנה ולאורך של 13 שנה, היה "למשקם ולבונה הגדול של העיר".

קורות חיים:

טוביהו נולד בגליציה בשנת 1898 ובשנת 1917 החל בלימודיו באוניברסיטת לבוב. בשנת 1920 עלה ארצה עם אנשי העלייה השלישית ועבד בסלילת כבישים ואף הספיק להיות שבע שנים חבר קיבוץ גבע. בשנת 1921 ירד לראשונה לבאר-שבע להכין את השטח להקמת בית העלמין הבריטי. בקיץ שנת 1929 מתעצבת דמותו של טוביהו כחלוץ המבקש לפעול בתחומים הקובעים את מפת היישוב. קטע הזיכרון הבא מאפשר לנו להבין את אישיותו הדינאמית ופעילותו בבאר שבע החל משנת 1948: "בקיץ שנת 1929 עברתי לעבוד בתחנת הכוח בנהריים ומצאתי במסגרת זו תשובה לסערות הנפש שליווני בחיי השגרה במשק הקיבוצי ("גבע"). ההתרוצצות האידיאולוגית באותה תקופה בתוך הקיבוץ ומעמדו של הקיבוץ בתוך כלל הארץ – החלישו בי את הרצון לקשור את חיי בתנועה זו. במסגרת "סולל בונה" הכרתי את חיי החברה הפועלית בארץ וביססתי את השתייכותי לחברה זו. השתוקקתי גם להיות שותף למבצעים הקובעים את תחומי הארץ ולכבוש את מלאכת הבנייה, הסלילה והחציבה כמקצוע להמוני יהודים, במקום להשאירו בידי הפועל הערבי המקומי ופועלים עונתיים מארצות האזור". בשנת 1932 הצטרף למושב "ירקונה" והמשיך בעבודות פיקוח על סלילה והקמה. בשנת 1935 פיקח עבור הבריטים על שיפוץ ש"ת עקרון ולאחר מכן ש"ת לוד. טוביהו היה תמיד איש של בנייה ועשייה ובראשית שנות הארבעים היה ממנהלי עבודות הביצורים שהוקמו כנגד פלישה אפשרית של הגנרל הנאצי רומל. אחר כך פיקח על סלילת כבישים בסוריה ובבחריין. בשנת 1943 ירד לנגב כדי לאתר שטחים להעלאת שלושת המצפים ובשנת 1946 "כראש המחלקה לכפר" היה אחראי מטעם "סולל בונה" להקמתן של 11 הנקודות. את ימי המלחמה עשה במחנה "סולל בונה-מקורות" בניר עם וסיפק לוגיסטיקה ללוחמים ולקו המים הנבנה. באוקטובר 1948, מיד לאחר כיבוש העיר, נכנסו דוד טוביהו ומפקדו הלל דן (מי שהיה גם מראשי חברת העובדים וסולל בונה) והחלו בהערכת העבודה הנדרשת לשיקום העיר.

הקמת מתחם סולל בונה על דרך חברון ההיסטורית

לאחר קום המדינה

את עבודת השיקום בעיר החל בשנת 1948 ובשנת 1950 היה לראש עיר. אך טבעי שיווצר קונפליקט בין טוביהו הוותיק, איש העלייה השלישית לבין העולים החדשים בכל הקשור לתרבות העבודה והמסירות לעיר. עיתים אף קיפח טוביהו את העולים החדשים בראותו בהם "נזקקי חינוך והדרכה" והעדיף במשרות ובבתים את חבריו יוצאי אירופה. יש אף שקשרו את סיום תפקידו כראש עיר בשנת 1961 עם העובדה שנציגי העדות השונות

טוביהו בחנוכת בבית החולים החדש בעיר העתיקה

ביקשו להדיחו וראו בו נציג הממשלה וההסתדרות שאינם מוכנים להשלים עם צמיחת מנהיגות מקומית מזרחית. טוביהו העדיף להנהיג את העיר ללא עזרת גופים שקדמו לו – "אפיקים בנגב" ו"בממשל הצבאי". הוא ביקש ליטול "מאפיקים" בנגב את הזיכיון לבניית העיר ו"מהממשל הצבאי" את סמכות ניהול העיר – והצליח. שותף לרעיונותיו מצא טוביהו במתכנן אריה שרון שפסל את תוכניות "אפיקים בנגב" והציע לבנות את באר-שבע החדשה "כעיר גנים". בכך ראה טוביהו את המפתח להפיכתו למי שעומד בראש פעולות השיקום בעיר. לצורך גיוס אנשים וחומרים קיבל טוביהו אישור מיוחד ממטה חזית הדרום לנוע באופן חופשי לכל מקום בנגב ואף זכאי היה לסיוע ככל שיבקש מהמשטרה הצבאית. ניתן לומר שכאישיות אזרחית מעמדו והשפעתו היו מעבר לגבולות הנגב. בשנת 1958 יצא לשליחות לארה"ב מטעם ההסתדרות לגייס כספים לטובת הנגב וההסתדרות. כשפרש, החל להקדיש את זמנו להקמת "המכון להשכלה גבוהה בנגב" שיותר מאוחר הפך לאוניברסיטת בן גוריון בנגב. לאחר מכן היה חבר מועצת המנהלים של חברת החשמל ובשנת 1964 שימש כראש מינהל מקרקעי ישראל במחוז תל-אביב. טוביהו זכה להשתתף בטכס הנחת אבן הפינה לקמפוס האוניברסיטאי החדש בצפון העיר. בראשית שנות השישים זכה באזרחות כבוד של באר-שבע ובשנת 1973 הוענק לו תואר "עמית כבוד" מטעם אוניברסיטת בן-גוריון. בשנת 1975 נפטר טוביהו ושמו הונצח בעיר בקריאת שדרה רחבה על שמו; בקריאת בית ספר תיכון בעיר על שמו; וכן בהקמת ארכיון לתולדות באר-שבע באוניברסיטת בן גוריון שנקרא על שמו.

האיש המניע עיר שלמה

בנובמבר 1949, מונה ליו"ר הועדה העירונית והוא כתב לא' קפלן: "יש להביא ליצירת תנאים בבאר-שבע שתעשה מרכז אדמיניסטרטיבי, בריאותי ומסחרי לאזור הנגב. להקים בעיר ריכוז של אוכלוסייה ושירותים מכוונים לקראת מחקרים ותכנון בנגב". עדיין לא מדובר על "עיר מחוז" ולא על "בירת הנגב" אלא על "מרכז אדמיניסטרטיבי" שיהוו בסיס להחלטה מאוחרת באשר להתפתחות העירונית הצפויה. טוביהו לא הרפה והציע (לאור אזלת ידה של הממשלה) שהשלטון המקומי בעיר המתחדשת, יקבל את האחריות הישירה לפיתוח העיר. השלטון המרכזי וראשי מפא"י סמכו על כושר הביצוע שלו ונתנו לו יד חופשית. כך למשל בשנת 1949 היו כ- 1800 תושבים ובשנת 1950, תודות "לדחיפה" של טוביהו, התגוררו בעיר 8,300 תושבים, גידול של פי ארבע בשנה אחת. טוביהו הבין שקצב הבנייה הוא שיקבע את מעמדה של באר-שבע כעיר המחוז. הוא סייע בהקמת "אבן וסיד", מוסכי סולל בונה ו"חירות" על מנת שיספקו את כל הצרכים להמשך בנייה מזורזת בשכונות החדשות. בשנת 1952, בעקבות לחצו, הוגדל שטח השיפוט של באר שבע ליותר מפי שלושה משהיה בתקופת המנדט והועמד על 27 אלף דונם. צעד זה היה חלק ממסעו של טוביהו להפוך את באר-שבע לעיר ואם בישראל. עקב יחסיו הטובים עם פ' ספיר (אז, יו"ר "מקורות") הוא הצליח לחבר את העיר לרשת החשמל הארצית והמציא לחברת החשמל תקציבים שגייסה העיר. בתום חמש שנים, הפכה "עיר המחוז" למוקד תעשייתי מרכזי באזור כולו. בשנת 1955 היא קיבלה באופן רשמי את התואר "עיר מחוז" מבחינה מוניציפאלית והוקמה בה קריה חדשה, המלווה גם בתפקודים מסחריים, שירותיים ותרבותיים. על אף האופי "הדחפורי" שלו, לא וויתר טוביהו ותבע שאת המרכז המוניציפאלי החדש בעיר יתכננו אדריכלים שיתחרו ביניהם על התכנית היפה ביותר – ואכן כך היה.

היעד הבא – חינוך ולימוד

במקום השני מבחינת חשיבות העיר הועיד טוביהו לכל הקשור בחינוך ולימוד. כך בשנת 1952 הוקם בית הספר התיכון הראשון (המקיף); בשנת 1953 הוקם בית הספר המקצועי "עמל"; ב-1954 הוקם המרכז להכשרה מקצועית ובשנת 1955 הוקמה המדרשה הממלכתית לחינוך בנגב. כשחיים ויצמן ביקר בעיר לרגל חנוכת גן-ילדים אמרו לו "אתה עוד תחנך כאן אוניברסיטה". ויצמן לא זכה אך טוביהו זכה גם זכה. ואכן כבר בשנת 1958 מסמן טוביהו שטח של 500 דונם המיועדים לאוניברסיטת העיר. ליד החינוך הפך נושא "בריאות הציבור" ליעד מאתגר נוסף. העולים החדשים שהביאו עמם תרבות שונה והישראלים שביקשו את רמת הטיפול והדאגה לה הורגלו לפני המלחמה, עודדו את טוביהו להקמת בית חולים הסתדרותי גדול, בחסות קופת החולים. בשנת 1960 חנכה ליוזה אשתו את בית-החולים שנתן שירות לכל תושבי הנגב וגרם לזרימת משפחות משכילות מהצפון לעיר. רבים יצאו כנגד רעיון מהפכני וטענו שאין צורך בבית חולים בדרום הרחוק והוא יהיה "פיל לבן" אך טוביהו לא שעה לאזהרות וגייס אישים כמו פ' ספיר ומ' ח' שפירא שתמכו ברעיון וגייסו תקציבים להקמת בית החולים המרכזי לנגב.

בית החולים סורוקה 1960

תחנות חשובות

עיון ביומניו מהימים האחרונים מעיד על הנושאים שהעסיקו אותו בשנת 1975 (שנתו האחרונה) מוכיח כי באר-שבע ועתידה היו הדבר החשוב בחייו. בהרצאה ביוני אותה

שנה סיפר טוביהו על הטעויות בתכנון העיר ועל האכזבה מהדיירים (עולים) שקיבלו דירות של 30 מ"ר והיו צריכים לגדל גינת ירקות ליד הבית אך איש לא עשה זאת. יתר על כן, העבודה הפיזית בכל מקום השאירה בעיר את רק את "החזקים" ואילו החלשים לדידו – ברחו צפונה. בנובמבר הוא מסיים את רכישת ספרייתו של יצחק רבין וספרייתו של דוד זכאי על מנת להעבירן לאוניברסיטת באר-שבע. כמו כן החל לרכז חומר על ראשוני העיר ראשיה ופועלם כבסיס "לבית הגניזה" העירוני האמור להיות חלק מהאוניברסיטה. באמצע החודש הוא פגש את פרופ' אילן טרואן וסיכם עמו על הקמת יחידה אקדמאית שאי טרואן יעמוד בראשה והיא תעסוק בפיענוח ושימור חומרים עבור בית הגניזה העירוני האוניברסיטאי.

טקסים והספדים

מקובל שבטקסים ובהספדים להבדיל, מונים את הישגיו של הזוכה או של המנוח. בטקס הענקת אזרחות כבוד של באר-שבע לטוביהו בשנת 1964 הוזמן בן-גוריון לשאת דברים. הוא ציין שהתורה כבר אמרה שבבאר שבע נטיעת האשל ודבר האלוהים שווים היו. הוא מכבד את עשייתו של טוביהו בייעור ובייפוי ובבניית העיר. בן גוריון ציין שלפני זמן קצר שמע כי בעיר כבר 60 אלף נפש והנה עתה, רגע לפני הטקס כבר גדלה העיר ל- 65 אלף נפש. הציר המרכזי לדעת בן-גוריון להתפתחות העיר הוא טוביהו ואשתו הנמרצים והמסורים לפיתוח באר-שבע והנגב כולו. ראוי להזכיר כאן כי בראשית שנות החמישים, ניטש ויכוח בין בן-גוריון שראה בנגב ובאילת את מושא הפיתוח והבינוי מול טוביהו שסבר שבאר שבע כבירת הנגב העתידית, ככל שתתפתח כן יתפתח הנגב כולו. השניים נחלקו גם בעניין הקמת בית חולים הסתדרותי כללי בעיר בו תמך טוביהו מול בן-גוריון שסבר שעל הממשלה וגורמים אחרים להוביל מהלך זה. בן-גוריון אף נמנע מלהשתתף בשנת 1960 בטקס חנוכת בית-החולים החדש והגיע לביקור במקום רק חצי שנה לאחר מכן.

בדברי ההספד לטוביהו שנשא נשיא האוניברסיטה י' תקוע ב-18 לנובמבר 1975 נאמר: טוביהו..חלוץ שבכוח החזון הפך חלום למציאות. הוא הוא שהגה את רעיון באר-שבע כעיר גדולה, בירת הנגב והוא הוא שהביא להקמתה של האוניברסיטה. במשרדו הצנוע בקריה האקדמית המשיך לקשור קשרים עם מדענים וחוקרים ובעיקר ביקש תמיד ובכל מצב לשמור על רמה גבוהה, מצוינות ואקדמית שאינה נופלת מהאוניברסיטאות הוותיקות. סיפר עליו אחד מוותיקי העיר אברהם חלילי: הוא השכים כל בוקר יחד עם סגנו י' וגמן ובסיוע פנסי לוקס היו מבקרים באתרים את עובדי "סולל בונה" וממריצים את תפוקתם. כפי שנאמר טוביהו עבד "כסולן" ולא אהב לשתף את חברי המועצה בהחלטותיו. אולם לאור מסירותו, לא התעקשו עמו "בקטנות" והעריכו את תרומתו. טוביהו גידל מנהיגות בעיר כמו צבי עופר, שלמה ישראלי ויעקב כלפון. הוא היה מקושר לגדולי האומה ובמיוחד לבן-גוריון ולא היה אחד שהעז לסרב לבקשתו. הללו, ביורדם לנגב, חנו אצל טוביהו וראו ושיבחו הישגיו.

תרומתו לעיר על אף המחלוקות

ראינו אם כן שעל אף המחלוקות שהיו לטוביהו עם בכל הנוגע לניהול ובנייה בעיר- עם חברת "אפיקים בנגב", עם הממשל הצבאי ומיכאל הנגבי בראשו, עם העיתונות היומית (בעיקר עיתון "הארץ" שביקר ללא חשבון את שיטות עבודתו בעיר ואת השתלטותה כביכול של ההסתדרות על מוסדות העיר), עם מפ"ם שותפתו הבכירה בקואליציה שעינה הייתה צרה בתפקידים שחילק טוביהו לשותפיו לדרך שלא על פי מפתח פוליטי מוסכם, עם נציגי העדות השונות (בעיקר יוצאי עירק ומרוקו) שסברו כי טוביהו "האשכנזי" מקפח את ה"מזרחיים", עם המועצה העירונית שהועמדה לא פעם בפני עובדה מוגמרת, עם בן-גוריון ועם המחלקה לתכנון במשרד ראש הממשלה שסירבה בראשית שנות החמישים לראות בעיר יותר מאשר "עיר מחוז" – הוא הצליח לבסס כמה מרעיונותיו שהיו ליותר מאוחר בסיס איתן להמשך הבנייה. יוזמותיו אם כן של טוביהו בפיתוח המואץ של העיר התבטאו בכמה מישורים: בחזון: היה לו כושר אבחנה והגדרה של מעמדה העכשווי והעתיד של באר שבע בנגב. הוא ראה אותה כעומדת בראש המערך המקומי, האזורי ומשתלבת כשווה במערך היישובי הארצי. להציג חזון מעין זה בשנת 1949 – 1950 היה צעד נועז שעדיין לא היה לו כל ביסוס בשטח. בתכנון וארגון: בכוח אישיותו, היכרותו והתמדתו ידע טוביהו לעקוף חסמים בירוקרטים וקדם בנייה ופיתוח תוך עקיפת המערכת המוסדית המקומית, העוקפת אף את המערכת השלטונית המרכזית. הוא הניח שהם שם למעלה, ממילא טרודים בבעיות אחרות, לא פחות קשות ולכן לקח יוזמה וביצע באופן אישי קידם צעדי בנייה ופיתוח שלא תמיד עמדו בקריטריונים הנדרשים בעת הקמת עיר חדשה. אך היסודות שנבנו, אפשרו בשנים הבאות, לתכנן את העיר באופן מוסדר ומקובל. יתר על כן לאורך הדרך, לא חיכה "למומחים" מהמרכז שיתפנו אלא, שלף אותם על פי הערכתו ממערכות שונות והטיל עליהם בכוח סמכותו תפקידי תכנון וביצוע. שיטה זו הוליכה לא פעם לויכוחים וסכסוכים ואף להתנגשויות פוליטיות חמורות שסיימו את כהונתו כראש עיר. במעשה: כאיש סולל בונה וכמי שצבר ניסיון ארגוני רב, משך לעיר ולסביבתה מפעלי תעשייה הסתדרותיים אשר שימשו מקור תעסוקה מרכזי לתושבי העיר והשפיעו מבחינה חברתית=תרבותית. ביישום: זאת עשה ביצירת תלות של העורף האזורי, העירוני והכפרי, בתפקודיה של באר-שבע כעיר מרכזית וראשה באזור. לכל אלה מצטרפת בנייה מהירה של תשתית מוניציפאלית-עירונית שסיפקה שירותים ברמה הולכת ומשתפרת לאוכלוסייה הגדלה במהירות ובעיקרה על ידי קליטת עולים חדשים. בתזמון: טוביהו ידע למקד את המאמצים במשימה החשובה ביותר באותו רגע ולזמן אליה את כל הגורמים המעורבים בפיתוח העיר. הוא שקבע מה מוקדם ומה מאוחר והמועצה העירונית, בלית ברירה לפעמים, אישרה זאת. אין ספק שבאר-שבע, על אף שעברה משברים גדולים בשנות השבעים השמונים ומקצת בתשעים, עלתה על מסלול המטרופולין הרביעי בארץ בזכותו ובהתמדתו של הבונה הגדול – דוד טוביהו.

ביתו של דוד טוביהו בבאר שבע

ד"ר חנינא פורת

מאה שנה לרכבת התורכית אשר חצתה את משואות יצחק

השנה מלאו מאה שנה לרכבת התורכית שחצתה את שטחי משואות יצחק. שרידי מסילת הברזל שנמצאו לפני שנים רבות בשטחי המשק, שימשו לבניית הרפת הישנה והמוסך. עיצובה הגיאוגרפי של רשת מסילות הברזל המצויה כיום בארץ, נקבע בתקופת שלטון התורכים בארץ במלחמת העולם הראשונה (1914-1918). מסילות הברזל היו אמצעי אסטרטגי וטקטי בעל חשיבות עליונה לצרכי תנועת גייסות בקנה מידה גדול, לרבות העברת אספקה ותחמושת. במשך תקופה זו של 4 שנים, ניבנו מעל כ- 700 ק"מ מסילות בתחומי ארץ ישראל. חלק ניכר ממסילות אלה לא קיים כבר, ורק שרידיהן נראים פה ושם לעיני המטייל. קטרי הרכבות של אותם ימים הופעלו ע"י קיטור. מהשלטון התורכי הוצא הפקודה לכרות כל עץ עשירי, פרי או סרק כדי לספק חומר בעירה להסקת דודי הקיטור ולייצור אדנים למסילות הנבנות. קרונות הנוסעים היו בנויים מעץ, הכניסה לקרונות והמעברים היו מרפסות עשויות מעקה מתכת מסוגננים.

מסילת הברזל מאזור טינה (כפר מנחם היום) דרך שטחי משואות יצחק עד לבית חנוך/עזה
אנו מדברים על תקופת סוף מלחמת העולם הראשונה. הבריטים החלו לכבוש את ארץ ישראל מידי התורכים, לאחר שהם שלטו בארץ שנים רבות. בעיר עזה התנהלו קרבות קשים בין התורכים לבריטים. בתחילה הבריטים נחלו כישלון במתקפתם בעזה. באפריל 1917 התכוננו שני המחנות לקרב המכריע. בשל העדר הכבישים וכדי להחיש הובלות צבאיות לקו החזית, התורכים בנו בזמן קשר מסילת ברזל מאזור טינה (כפר מנחם של היום) דרך קסטינה, באר טוביה, אזור סאופיר (מרכז שפירא של היום) שטחי משואות יצחק, אזור מחנה גיוליס, צומת הודיה, לאורך חוף הים דרומה, דיר סוניד (קיבוץ ארז היום) ועד לבית חנוך. אורך המסילה – 40 ק"מ ורוחב הפסים 105 ס"מ. לאחר שהבריטים כבשו את הארץ בסוף 1917, הם החליטו לפרק את מסילת הברזל מטינה לבית חנוך, והמסילות הועברו לשיפוף מסילת הברזל מיפו לירושלים.

היכן עברה הרכבת התורכית באזור משואות יצחק ?

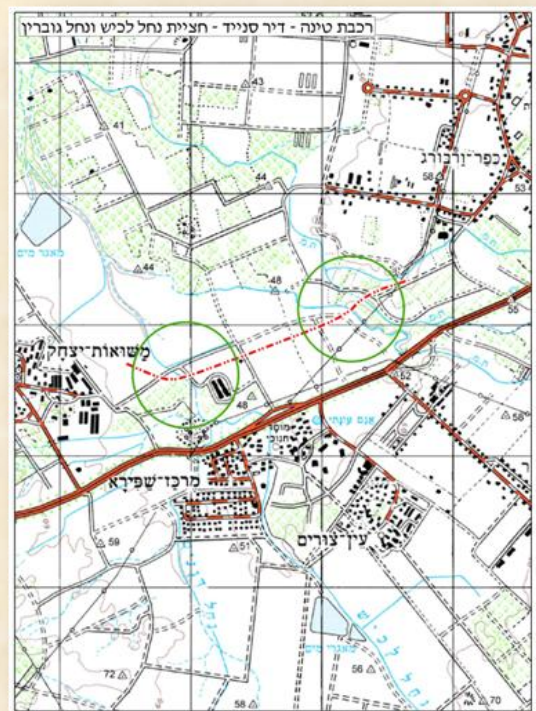
הרכבת הגיעה מאזור מחנה גיוליס ומשם לאזור בור הכורכר. סוללת החול, דרומית לחורשת גרשון, היא שריד נדיר מאותה תקופה באזור זה. משם המשיכה מה שכיום שטחי הפרדס לשעבר (ליד מפעל על בד). מפעל על בד < שטח י"ג < באר ג' < שטח י"א/קו ברזים 3 < שטח א' פרדס < שטח ד' /אזור בית הספר של הכפר סאופיר (ליד באר א') < שטח ד' 2-3 < ומשם לבאר טוביה, קסטינה וכפר טינה (כפר מנחם של היום).

דהירת הפרשים האוסטרלים:

באזור גשר הקשתות שעדיין לא היה קיים, באמצע נובמבר 1917, דהרו מאה פרשים אוסטרלים מן החטיבה הרכיבה האוסטרלית ולקחו בשבי מאה קרונות הספקה תורכים ושלוש מאות חיילים.

חברות וחברים יקרים:

בפעם הבאה כאשר אתם מטיילים באזור חורשת גרשון, ליד סוללת החול, אם תעצמו את העיניים ותקשיבו היטב ואם התמזל מזלכם, אולי תצליחו עדין לשמוע את צפירת הקטרים ורעש הרכבות המתקרב.

תוואי המסילה טינה- דיר סוניד
חציית נחל לכיש ונחל גוברין

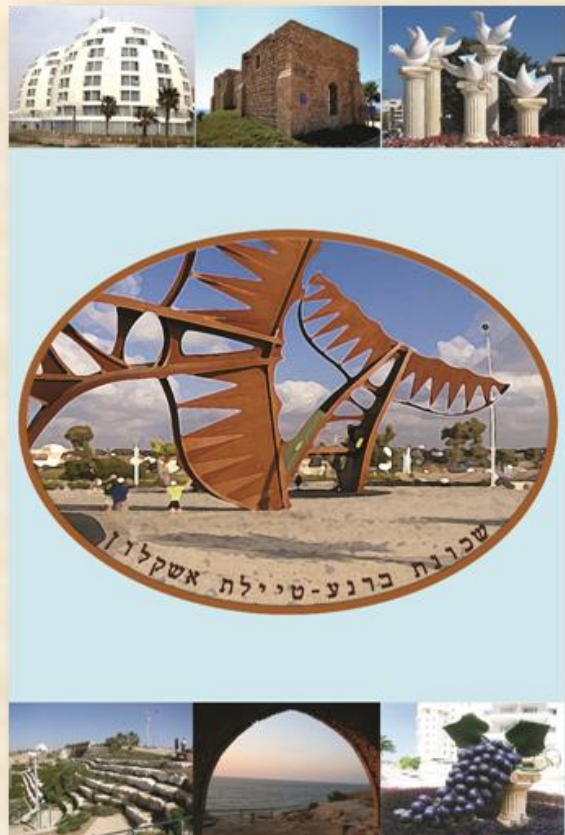
ישראל זיסק - משואות יצחק

אשקלון נתייחדה, פרט לאתריה ההיסטוריים והארכיאולוגיים, במגוון נופי ייחודי: חוף ים, מצוק כורכר, חוליות, צמחיית חולות וצמחייה היסטורית. כל אלה שלובים בנופיה וחלקם מוזכרים בספרות הנוסעים מימי הביניים. תנאי הקרקע, קרבת מי-התהום והאקלים הפכו את העיר לגן פורח בכל תולדותיה. ולכל אלה נוספו סיפורי הראשונים שבנו את העיר ופיתחו אותה עד להיותה עיר ואם בישראל. הסיפורים נותרו: סיפורי המעברות, סיפורי ראשית החינוך, התעשייה והמלאכה, הבריאות, המלונאות והתחבורה ואתם אנו מתמודדים בכל המסגרות. חמש שכונות העיר נבנו בהדרגה, ולכל שכונה ייחוד משלה. לבה של שכונת מגדל משמר את תולדותיה של העיר מיום חורבן אשקלון המקראית ועד היום. ואילו שכונות העיר שהחלו להיבנות בשנות החמישים של המאה העשרים, משמרות את ההיסטוריה המיוחדת של המדינה קולטת העלייה, מדינה שנאבקה על קיומה. לכל שכונה ייחוד משלה: בבתיה, בגינותיה ובעיקר באוכלוסייתה המגוונת. לכל שכונה אופי מיוחד, אותו ניתן לתאר בתמונה, בסיפור או אפילו בשיר. וזה מה שעשו תלמידי בית הספר המקיף ה' – "דרכא" בשנות הלימודים תשע"ה-תשע"ו והביאו למימוש בתשע"ז.

את התפקיד לשמר את מורשתה התרבותית וההיסטורית של אשקלון הפקדנו בידי בני הנוער. אשקלון הייתה מחלוצות שילוב בני נוער בשימור אתריה ההיסטוריים, שילוב שהתבטא בתכנית לימודים מובנית שנתית רב-ושנתית, מלווה בחסות אקדמית של כותבי מאמר זה. המטרה הייתה לשלב את התלמידים בפעילויות שימור בצד הקדשת שעות לימוד להכרת תולדותיה של אשקלון ומורשתה התרבותית. מלכתחילה הושם דגש על פעילויות המשולבות בעבודות-חקר בכלים אקדמאיים. המיזם התרכז לא רק בשימור אתרים בנויים, אלא התפרס לכל רוחב היריעה של המורשת התרבותית לצד זו הבנויה.

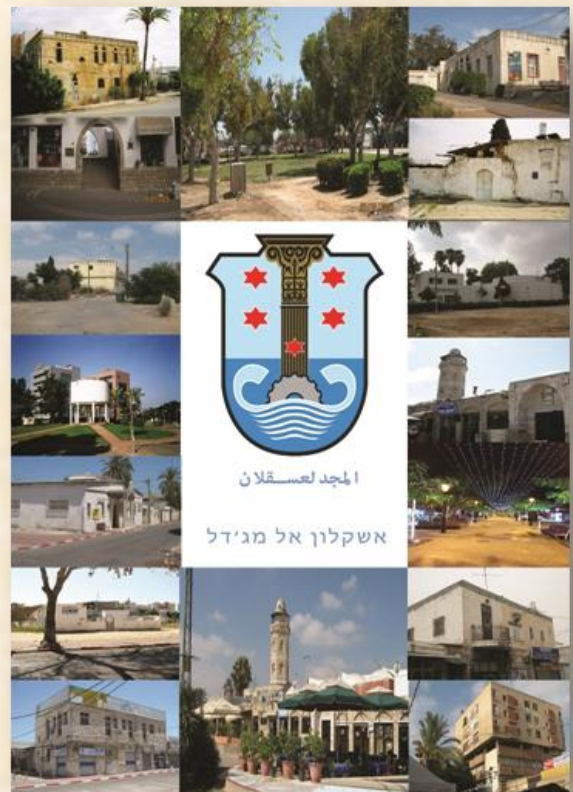
בתשע"א נפתח בית-הספר החדש מקיף ה', "דרכא", עם שבע כתות ז'. מנהלת בית-הספר, דליה רחמים, החליטה למתג את בית-הספר כמאמץ אתרים היסטוריים ופועל למעורבות קהילתית. המוטיב המרכזי הוא: אימוץ אתר היסטורי המורכב מלמידה, פעילות והפצת הידע הנצבר. בין יתר מיזמיו: טיפוח וחקר חלקה היסטורית בגן לאומי אשקלון, עיסוק בשימור אתרים ולכל אלה נוספו מיזמים חדשים בשנות הלימודים תשע"ה – תשע"ו: ציור אתריה של אשקלון.

בהדרכת שלושת המורות לאמנות: ורד אלמוג, מלי ממון ואילה מצגר, נחשפו תלמידי המגמה לאמנות בבית-הספר לאתריה ההיסטוריים הציוריים של שכונת מגדל ולייחודן של שכונות העיר. לאחר שלמדו את תולדות השכונות הם סיירו בליווי הכותבים בעיר, התרשמו מיופיים של הבתים והגינות והאתרים ההיסטוריים החבויים בשכונה. הם רשמו וציירו את מה שראו עיניהם ובכיתות העלו זאת גם על המחשב. ציורי שכונת מגדל הועתקו על אריחי קרמיקה שיוקנו בשכונת מגדל, כל ציור על האתר המתואר בו. קבוצה אחרת סיפרה את סיפורה של שכונה משכונות העיר כפי שהתלמידים חוו, ועיצבו גלויות דואר צבעוניות המאפינות אותה.

גלויה כללית של אשקלון

המיזם שילב אמנות ומחקר היסטורי, לכן יזם הצוות המלווה מתודולוגיה שתשלב את שני התחומים. לפני שהתלמידים בחרו את היעדים אותם בקשו לתעד בציור ובעיצוב אמנותי של גלויה. הוקדשה שעת לימוד להרצאה שתארה את העיר אשקלון, עברה, מורשתה וסיפור שכונותיה. את ההרצאה הגיש הצוות המלווה, אך זו הייתה רק ההתחלה. התלמידים בחרו את יעד עבודתם ונדרשו ללמוד אודותיו בספרות, ובכמה מקרים אף לסכם בקצרה בכתב, כדי לנסח את תיאור האתר בגב הגלויה המצוירת. כדי לייעל את תהליך הלמידה והעבודה, חולקו התלמידים לקבוצות בנות שנים-שלושה תלמידים. הם בחרו איזו שכונה הם רוצים לחקור ואיזה מסגרת הם מבקשים ליצור. כשנבחרו האתרים והתלמידים למדו והתנסו בכיתת האמנות בהדרכת מורותיהם במודלים של עיצוב, נקבעו להם קריטריונים לפיהם עליהם לבחור את אותם ה"סמלים" שבעיניהם מייחדים את השכונה, בהם: צמחייה ייחודית, גנים ציבוריים, בתים בעלי ייחוד אדריכלי, פסלי רחוב ועוד. כל קבוצה בקרה בשכונה שבחירה לאייר. היו קבוצות שהחליטו לייצר גלויה של שכונה שאינה דוקא שכונת מגוריהם, והצוות המלווה עודד אותם לכך, בכך למדו והכירו את שכונות העיר מנקודת מבטו של תייר מזדמן. בעיצוב הגלויה התלמידים השתמשו באמצעים שונים, מציור סכמתי, רישום, לימוד

שכונת מגדל

אופי השכונה לפי שלטי הרחובות, שלרוב מאפיינים את השכונה, ובעיקר צילום. הצוות המלווה המליץ לנסות ולצלם זוויות בלתי שגרתיות, לצלם בין הערביים, לצלם כשהשכונה שקטה וכשהשכונה שוקקת חיים. הם הונחו לחפש מאפיינים לכל שכונה, כמו: מגדל השעון באפרידר, או מגדל המסגד בשכונת מגדל. היו תלמידים שהתענינו אצל הוריהם על תולדות שכונתם, בהיותם בין ראשוניה. לפני שהחלו התלמידים בעבודה המעשית מול המחשבים בבית הספר הם התבקשו לתת סקירה קצרה בכתה מה מצאו בשכונה שבחרו שיציין אותה. מכאן ואילך התמקדה העבודה בכיתה, התלמידים החלו לעצב את הגלויה, בהנחיית המורות - והדרך לא הייתה פשוטה. הם רצו לקבוע כיצד תעוצב הגלויה, מה יהיו האלמנטים שיובלטו בה ומה יוצג כרקע. התוצאה הייתה בדרך כלל פשרה בין התפיסה האמנותית אותה כיוונו המורות לבין רצונם של התלמידים. דוגמה לעקשנות התלמידים היא הגלויה המתארת את שכונת מגדל. הגלויה אמנם מציגה את מגוון האתרים ההיסטוריים שלה, אבל נוסף שמה הערבי של השכונה. לצד גלויה של ברנע בה שולבו אלמנטים אמנותיים ופסלי רחוב.

במיזם אימוץ אתר היסטורי, התלמידים נחשפים לעברה המפואר של העיר, בין אם בהאזנה ותייעוד סיפורם של האישים שעיצבו את העיר ובין אם בחשיפה לעיניהם של נופיה העירוניים ומרחבי הטבע הייחודיים שלה המשמרים אותם. בשילוב פעילות אמנותית, מטבע הדברים הנערים והנערות חושפים את התרשמויותיהם בפני הוריהם ומעגל התושבים הנחשפים ליופייה ולמורשתה של העיר מתרחב והולך.

ועל כך ברכה לתלמידים ולמוריהם ותודות לדפנה ביטון, מנהלת המחלקה להתנדבות נוער בעירייה המלווה את המיזם מראשיתו.

ד"ר אבי ששון

גד סובול

שלושה וחצי סיפורי-מקום שכמעט גרמו למשברים בין-לאומיים

כשמלאו לי שבע שנים, רוקנתי את קופת החיסכון שלי (שנתמלאה מעודפי-פֶּרֶט משליחויות למכולת) ורכשתי ספר שיצא אז לאור: "מִסְעֵי הַבְּרוֹן אִישׁ מִיִּנְכְּהוּזֶן וּמוֹצָאָתָיו" בתרגומו ובעיבודו הגאוניים של אביגדור המאירי, בהוצאת "אמנות" (1944). הברון קארל פרידריך הירונימוס פון מינכהוזן (1720-1797), בעל-אחוזה הסמוכה להנוֹבֶר, התפרסם שלא מרצונו ככזבן ובִּדְאִי ועד היום עלילותיו משמשות כחומר-גלם משעשע לסיפורי-בדים. חזרתי וקראתי את הספר עשרות פעמים והלקח העיקרי שלמדתי ממנו הוא - לכל "מציאות" יש "זרמי-מעמקים" שאינם בהכרח תואמים את הופעתה על-פני השטח!

נתחיל בסיפור "ההונאה הגדולה": קיץ 1917. החזית הבריטית-עות'מאנית "תקועה" בחבל הבשור. אלנבי החליט לתקוף בהפתעה את באר שבע, בִּמְקוֹם להטיל את צבאו בפעם השלישית על עזה המבוצרת. כדי שההפתעה תפעל, בוצעה הסחה בחזית עזה שכללה תשדורות מזויפות, תנועת-כוחות מדומה, ביום תרגולות-נחיתה מהים בשפך נחל שקמה והקמת מחנות-דֶּמָה; בייחוד מצית את הדמיון סיפור התרמיל האבוד לכאורה, ש"נשמט" מידי קצין המודיעין ריצ'ארד מיינֶרֶצֶהאָגֶן ובו מסמכים מזוייפים המאששים את ההכנות להתקפה השלישית על עזה. מיינרצהאגן מתגאה בסֶפְרוֹ האוטוביוגרפי כי התרגיל הצליח ובזכותו, בסופו של דבר, השתנתה ההיסטוריה של המזרח התיכון. ובכן, בדיקה מחודשת מצביעה על כשלים בסיסיים בעובדות: כקצין מודיעין, מדוע השתמט מיינרצהאגן מלהצביע על המקום המדויק שבו ארע הסיפור? קָרָס פון קרסנשטיין, המפקד הגרמני של הכוח העות'מאני בדרום, העיד כי זיוף התרמיל נתגלה מיד (קדמו לו ניסיונות קודמים של הבריטים שלא צלחו) ולא הוא שקבע בשיקולים הטקטיים! מיינרצהאגן אף לא הוזכר כלל בכל עלילות ההטעיות למיניהן שבקרבות אלנבי בספר המפורט "עם אלנבי בכיבוש הארץ" (תומס וקולינגט, 1938, תל אביב), למשל בעמודים 79, 142 ו-145 – אף-על-פי שהספר לא חסך כלל באזכורי קצינים אחרים!

הברון הידוע

מיינרצהאגן כתב כי במלחמת העצמאות חזר לארץ (בגיל 62) באנייה, ירד ממנה בנמל חיפה והצטרף מיד לקרב בין "ההגנה" לערבים על השליטה בעיר התחתית בתור צלף... זהו צ'יזבאט יפה. ובכלל, היום אנו יודעים שהוא היה רמאי כפייתי (וידעו זאת גם מפקדיו). ד"ש מהברון מינכהוזן? אביב 1947. משלחת של האו"ם, שאמורה להביא המלצות לגורל ארץ ישראל, מסיירת בנגב. במצפה רביבים מוגש לה זר סייפנים רעננים שנקטפו זה-עתה מהגינה. "חברי המשלחת התרשמו עמוקות וראשיה הצהירו: אם היהודים מסוגלים לגדל במדבר הצחיח הזה פרחים - מגיעה להם מדינה; בזכות זר הסייפנים ניתנה הצהרת הכ"ט בנובמבר".

מאחר והכל שואפים להיות שותפים לבשורת הגאולה - קיימת במקביל גירסת "סלסלת האפרסקים" ממצפה גבולות (כאשר במסתרים מתהלך נוסח "מחתרת" לזר הסייפנים: היו אלה פרחים שהובאו יום-קודם מהצפון ו"נשתלו" לצרכי תפאורה בשיטת "סאלח שִׁבְתִּי"...). ד"ש מהברון מינכהוזן?

קיץ 1948. חבל הבשור התחתי נכלל באזור הנגב הנצור על-ידי הצבא המצרי וגבולו הדרומי תחום בדרך-עפר ("ציר משה" = "ציר הכללה", היום "דרך השדות") המחברת בין הישובים צאלים - אורים (באתרה הראשון) - גבולות - מבטחים - נירים=דנגור. גם קו-אלחוט חָבַר בין הישובים הללו והשיחות בו התנהלו ברמזים כי ברור היה שהמצרים מאזינים. במקרה התברר שהקשרים בכל חמשת הישובים הללו הם ילידי בולגריה. מיד החל הקשר להתנהל בבולגרית שוטפת והמצרים ההמומים מיהרו למחות באו"ם ש"הרוסים מפעילים צבא בברית עם היהודים"... אני לא מומחה בקשר רוסית-בולגרית, אך ברור לי כי בערבות הנגב הדמיון עבד שעות נוספות... צ'יזבאת? חצי-צ'יזבאת? עד היום לא הצלחתי לרדת לחקר האמת בשיחות עם אחדים מה"בולגרים" של הקו; האם קיים כאן הד לסיפור הקשרים האמריקניים המשוחחים ביניהם בניב הנִבְחוֹ האינדיאני נוכח היפנים במלחמת העולם השנייה?

וחצי הסיפור: סמוך לפסח תש"ח נחת מטוס קל אזרחי מצרי נחיתת-אונס בדרום חבל הבשור ונתפס בשלמותו על-ידי כוחותינו. עד כאן - ישנה הסכמה כללית (ואף קבלתי על-כך ממירה'לה חרובי מבארי רשימה שכתב בן-זוגה המנוח יענק'לה שנכח באירוע). מכאן ואילך קיימות שלוש גרסאות מקבילות ועלילות-מישנה (הכוללות דיווח על מהומה-רבתי שחוללו המצרים והבריטים), חלקן אפילו התפרסמו בכתובים; ובעקבות מה שנרמז לעיל, הרי מה שנותר בזיכרון הפרטי והקולקטיבי הוא לאו-דווקא האירוע אלא הסיפור שנרקם בעקבותיו. הלא-כן?

דן גזית- קיבוץ גבולות

דרך סולינג בערבה

קטע דרך, שנשללה בתחילת 1930 בימי המנדט הבריטי מכורנוב (ממשית) עד עקבה, על תוואי דרך עותמנית עתיקה. התשתית (סולינג), הוכנה מאבנים מסודרות בצפיפות וצופתה בשכבת חצץ וחול, בדומה לסלילת דרכים רומיות. המאפיין דרך זו,

אבני השפה המלבניות בצידו הדרך. במשך שנים כוסו רוב דרכי הסולינג באספלט.

סיירי חטיבת הנגב עברו בדרך זו במבצע לוט (פריצת הניתוק על סדום) נובמבר 1948. חטיבת גולני עברה כאן במבצע עובדה, אחרון מבצעי מלחמת העצמאות מרץ 1949.

בקום המדינה, היתה דרך זו הדרך הראשית לאילת.

מגדל המגדל (מגדל-אל-מגדל) – בין יישוב ערבי לעיר ישראלית

מחשבות על שימור וחידוש רקמה היסטורית בלב העיר אשקלון

מרחבים חדשים בדוחק של זמן. בתכנונה נכללו כ-400 כפרים ערביים ו-11 ערים שהתרוקנו כמעט לחלוטין - מרוב תושביהם הערבים או מכולם.

השפעת תכנון דחוק זה ניכרת היום בשלושה מקרים מרחביים מובחנים. הראשון הינו- "הרס", מחיקת הזיכרון מהמרחב באופן מוחלט. ערים כמו באר שבע, עפולה, בית שאן שינו את פניהן לחלוטין. השני הינו - "שימור" ארכיטקטוני או תשתיתי, דהיינו החלפת המרחב האתני באחר, לדוגמא ערים כמו צפת אשר הפכו ל"מושבת אומנים". המקרה השלישי בו התמקד פרויקט הגמר, הוא מצב הביניים, בו ההרס והמרקם ההיסטורי משתלבים זה בזה, לצד ירושה מן המודרניזם בדמות הגריד המרובע. מקרה הבוחן הוא- **שכונת מג'דל, באשקלון**.

אשקלון שוכנת על חורבותיהם של חמישה יישובים ערביים: העיירה המרכזית- מג'דל (majdal) בה התגוררו עד מלחמת העצמאות כ-11,000 תושבים, והכפרים חמאמה (כ-5000 איש), אל-ג'ורה (כ-2400 איש), נעיליא (כ-1500 איש) וחצ'א'י (כ-160 איש). מג'דל, שימשה מרכז אזורי לכפרים אלה והתפרנסה בעיקר מתעשיית האריגה שהייתה מפותחת.

העיר מגדל-גד (שלרבות הימים תהפוך לאשקלון), תוכננה כחלק מ"תכנית שרון" הלא היא תכנית המתאר הארצית הראשונה של מדינת ישראל (1951). התכנית שהתבססה על עקרון ה"יחידות שכונות" עצמאיות בודדה את מג'דל מהעיר העתידית ברצועה ירוקה. החל משנות ה-70 (לאחר ביצוע סקר השימור במגדל), החלו להרוס את המבנים שהוגדרו כלא ראויים לשימוש. *הסכמה הראשונה* מדגימה את המודל התלת-ממדי של העיר אשקלון (שבוצע על-ידי ועל בסיס סקר "העיר הישנה" אשקלון, 1967). המבנים המסומנים הם מבנים היסטוריים ש"השתמרו" עד היום במצב פיזי גרוע. חשוב לציין שהשתמרו מבנים נוספים אך אלו בעלי משמעות סמלית לחיים במג'דל. *הסכמה האחרונה* מראה בסופרפוזיציה של הישן והנוכחי, את תום התהליך. הסכמות האלה מתארות את הניסיון של התכנון המודרניסטי להשליט סדר בקסבה הסבוכה של היישוב הערבי. הסמטאות הצרות והחללים הציבוריים המשתנים נהפכו עם השנים לרחובות ארוכים ורחבים ולחללים ריקים (איור 1).

הקונספט התכנוני בעבודתי זו מצביע על ארבעה מצבים עיקריים. המאפיין הראשון הינו הציר ההיסטורי שהיווה ציר ראשי ביישוב הערבי. לאורכו השתמרו מבנים בעלי חשיבות שימור גבוהה. המאפיין השני הינו

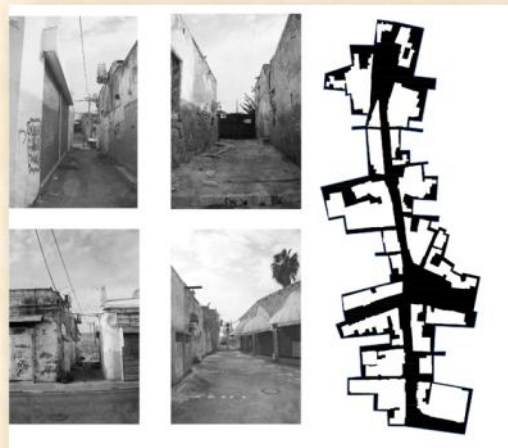

מג'דל - אשקלון

מבני שימור אשר נמצאים בפאתי גבולות מגדל. המאפיין השלישי הינו מבנים חדשים מנותקים זה מזה ולרגליהם שטחים פתוחים. המאפיין הרביעי, הוא יציאה מגבול מגדל (טבעת של שטח ריק העוטף את מגדל). שטחים פתוחים אלו, המקיפים את מגדל, מדגישים כי רעיון ה"יחידות שכונות" אשר שאף לנתק את מגדל ממרכז אשקלון, אינו פתיר עד היום. מחקר זה התרכז בשכבת האיחוי המקשרת בין הציר ההיסטורי למבנים הבודדים בגבולותיה (איור 2).

איור 4: הפרויקט במבט-על- מציג את הרצף שיוצר הבינוי החדש בין הכיכר העתיקה לציר הראשי ועד למבנים הבודדים בפריפריה

איור 3: מיפוי הסמטאות היוצאות מן הציר הראשי, כבסיס רעיוני לפרויקט

איור 5: חתך דרך אולם ההסברה של מרכז השימור. (פונקציה שהועלתה בהצעת ורלוונטית לאזור), החתך מציג את היחס בין שכבת האיחוי לשכבה ההיסטורית

איור 6: הדמיה של חלל סמי-ציבורי

זוכרים בעזרת קק"ל – תזכורת לשני אירועים מתש"ח

ביום שישי חם והביל ב- 11.8.2017, בשעה 10:30 הגיעו רבים מוותיקי באר טוביה וכפר ורבורג והתכנסו לשני טכסים מיוחדים שנערכו ביוזמת טלילה ליבשיץ מקק"ל והחבלן עודד נגבי כדי לחנוך שני שלטים חדשים, לשני אירועים אלה. הטכס נערך כאמור בשני אתרים שונים כתזכורת לשני אירועים היסטוריים שאירעו כאן לפני 69 שנים. למרות מזג האוויר החם וההביל ששרר בדרום באותו יום, הגיעו רבים מוותיקי באר טוביה וכפר ורבורג, חלקם גם לקחו חלק באותם מבצעים. היוזמה להצבת השלטים הייתה של עודד נגבי והביצוע כולו של טלילה ליבשיץ, מטעם קק"ל.

הטכס הראשון היה לרגל גילוי שלט חדש המספר על מחסום כפר ורבורג והשני היה לרגל חשיפת שלט חדש על "מבצע חסידה".

מחסום כפר ורבורג

מחסום כפר ורבורג תוכנן ונבנה ע"י צוות קטן של שלושה אנשים: יגאל קרצובניק מפקד פלוגת הסיוע של גדוד 53 ועמו שני החבלנים הבכירים של הגדוד: עודד נגבי ושרגא אלון. ב-12 במאי 1948 נקראו שני החבלנים הבכירים של הגדוד (שרגא אלון ועודד נגבי) יחד עם מ"פ המסייעת יגאל קרצובניק אל קצין המבצעים הגדודי. הקמב"צ הסביר לשלושה שהוטל על הגדוד להקים חסימות על ציר הכביש מגידל-מסמיה, ועליהם לצאת לשטח ולהביא תוך 3 שעות תכנית מסודרת. השלושה חזרו לגדוד והביאו את תכניתם להקמת מערך מחסומים ומכשולים החל מהכניסה למושב כפר ורבורג בצפון ולאורך 1200 מטרים עד לגשר פריזר. ידיעות שהצבא המצרי עלול לנוע צפונה בכביש זה, הביאו את מח"ט גבעתי-שמעון אבידן להורות על הקמת המחסום.

עוד באותו יום הוצגה תכנית המחסום לקמב"צ 53 שכללה חמישה מרכיבים: (1) הנחת מטעני חבלה מתחת לגשר פריזר.

(2) פיזור והטמנת מוקשים נגד רכב לצדי הכביש. (3) פיזור והצבת חביות פוגזים לצדי הכביש. (4) הצבת שיני דרקון משני צדי הכביש. (5) יציקת ארבע קירות בטון לרוחב הכביש שיאלצו כל רכב להאט כאשר מנסה לעבור ביניהם ובין שני זוגות הקירות ליצור מרחק של כ-100 מטרים שיהפוך ל"שטח הריגה". התכנית אושרה במקום ותוך שעות יצאו לבצעה. את קירות הבטון יצקו עובדי חברת "סולל בונה" כאשר חברי באר טוביה וכפר ורבורג סייעו בחפירת היסודות בכביש.

את הנחת מטעני החומר נפץ בגשר ביצע החבלן שרגא אלון. החבלן עודד נגבי פיקח על הצבת 17 חביות פוגזים לצדי הכביש. כמו כן פיזר וטמן ארבע רצועות של מוקשים נגד רכב לאורך של כ-200 מטרים משני צדי הכביש. אנשי סולל בונה יצקו והציבו משני צדי הכביש 64 חרוטי בטון. גם ביניהם טמן עודד מוקשים נגד רכב. המחסום השתרע מגשר פריזר ועד לכניסה לכפר ורבורג מרחק של כ-1200 מטרים. הצבתו הסתיימה עד שבת בערב ה-15 במאי. צוותי העבודה הסתלקו ולידו נשארו שני החבלנים כאשר בידם מכשיר האקספלודר לפיצוץ הגשר.

מפת המחסום שהשתרע מצומת כפר ורבורג ונמשך דרומה עד גשר פריזר על נחל גוברין (ואדי ג'לאדייה) ציור מרכיבי המחסום: אילן מאירי

ביום שני 17 במאי נראה המחסום על חמשת מרכיביו במבט מצפון לדרום כך: **קירות הבטון**- עובדי סולל בונה יצקו בתבניות מיוחדות ארבעה קירות בטון. הקירות נבנו עם יסודות בעומק של כ-40 ס"מ והיו בגובה של 120 ס"מ ובעובי של 60 ס"מ. הם חסמו את הכביש משוליו ועד מעבר למרכז.

בין כל זוג קירות הפריד מרחק של כ-15 מטרים שאפשר מעבר איטי מאד של רכב. בין שני זוגות הקירות הפריד מרחק של כ-100 מטרים שהפך למעשה ל"שטח הריגה".

שיני הדרך - אנשי סולל בונה יצקו 128 חרוטי בטון, 64 מכל צד של הכביש (במקום 200 שתוכננו). החרוטים פוזרו לאורך של כ-30 מטרים מכל צד של הכביש ונפרשו למרחק של כ-20 מטרים ממנו. גם מספר מוקטן זה נבע ממחסור במלט. לחרוטי הבטון היה בסיס בעומק של 40 ס"מ והיו בגובה של 120 ס"מ מעל פני הכביש. בין המרווחים של החרוטים הוטמנו 32 מוקשים נגד רכב כולל 6 מוקשים

גשר פריזר על נחל גוברין

באריזות של ארגזי עץ. זאת, על מנת למנוע ניסיונות מעבר בין חרוטי הבטון.

חביות הפוגזים - לאורך הכביש מצדו המערבי הוצבו בפועל 17 חביות בלבד עקב מחסור בהן. הן הוצבו במרחק של כ-1.5 מטרים משפת הכביש. הן הוצבו במאוזן כאשר הצד הפונה אל הכביש הורם באמצעות בלוקים מעץ בגובה 20 ס"מ. מטעני ההדף שהונחו מאחורי החביות חוברו יחד בפתיל רועם. הצתת מטעני ההדף הייתה אמורה להעיק את החבית אל מרכז הכביש תוך כדי הצתת התערובת שבה. משלושה מקומות שונים בהם הותקנו נפצים, נמתחו חוטים להפעלת כל החביות. עקב מחסור באמצעים להסוואה, נמרחו החביות בשמן מכוניות ועליו הותז חול.

מוקשים נגד רכב - לאורך הכביש הוטמנו ארבע שורות של מוקשים נגד רכב משני צדי הכביש. המוקשים היו מתוצרת תע"ש. בפועל הוטמנו כ-80 מוקשים בסך הכול, 40 מכל צד של הכביש. רובם היו מסוג "מוקשי עכביש" ומיעוטם מסוג דומה למוקש M15 אמריקאי כמו בתמונה שמסאל. הטמנת המוקשים נעשתה לאורך של כ-200 מטרים במרווחים משתנים ולא בקווים אחידים ומקבילים, כל זאת על מנת למנוע מצב של זיהוי מיקום המוקשים על ידי האויב. המרחקים ביניהם היו בין 5 ל-8 מטרים

הכנת הגשר לפיצוץ - מטעני החנ"מ הוצמדו לסמכים של הגשר ומטען נוסף הוצמד למרכז מתחת לכביש באמצעות פיגומי עץ. בנוסף הוכנו מטענים להצבה במרכז הגשר כך שיגרמו במהלך הפיצוץ לפעולת מגזרת יחד עם המטענים שהוצמדו לגשר במרכזו ומתחתיו. שלושה כבלי חשמל מקבילים הונחו על האדמה מהגשר ל-3 נקודות פיצוץ שונות שהיו במרחק של 150 מטרים אחת מהשנייה. הפעלת המטענים בגשר הייתה אמורה להתבצע באמצעות פצץ (אקספלודר) שנשא על חגורתו החבלן שרגא אלון.

בליל ה- 17 במאי נערך "מבצע תינוק" שנועד לפינוי ילדים ואוכלוסייה בלתי לוחמת מיישובי הדרום בגזרה שבאחריות חטיבת גבעתי. ללא ידיעת אנשי המחסום התקרבה אליו שיירה ונעצרה לפני שעלתה על הגשר. שרגא אלון עמד ושמע את רעש מנועי המשאיות והאוטובוסים המתקרבים בחשכת הלילה. הוא עמד עם האקספלודר בידו מוכן להפעילו אבל חיכה. לפתע ללא סיבה מיוחדת נעצרו האוטובוסים סמוך לגשר. שרגא התאמץ וחייד את חושיו כדי לזהות את השיירה. פתאום שמע להפתעתו בכי ילדים. התברר שהיו אלה ילדי נגבה. האסון נמנע ברגע האחרון !!! בפועל המצרים היחידים שהגיעו למחסום הייתה שיירת בת 11 אמבולנסים שהגיעה אליו לאור היום בטעות, במקום לנסוע לכיס פלוגיה.

"מבצע חסידה"

"מבצע חסידה" היה שם קוד למבצע סודי להנחתת מטוס בודד נושא נשק מצ'כוסלובקיה. הנשק הזה היה חיוני לביצוע "מבצע נחשון" לפריצת הדרך לירושלים. ב- 28 במרץ דרבן בן גוריון את אהוד אבריאל לטפל במשלוח נשק באופן דחוף ביותר. אנשי הרכש תחת אהוד אבריאל חכרו מטוס תובלה מסוג דאגלס "סקיימסטר" יחד עם צוות טייסים אמריקאים והעמיסו עליו 200 רובי מאוזר צ'כים, 40 מקלעי מ.ג. 34 ו- 150 אלף כדורים.

חיילי גדוד 53 גויסו למבצע לקבלת הנשק. אנשי "שרות האוויר" גויסו לקיום קשר עם המטוס, להבאת גנרטור ותאורה לסימון המנחת וכן לתדלוק מהיר של המטוס שהיה אמור להמריא תוך זמן קצר ביותר עקב קרבתו לכפר בית -דראס העוין, בו עדיין נמצאו מאות ערבים פורעים. המטוס היה אמור לנחות על מנחת בריטי ישן שנמצא בין הכפר לבין באר טוביה. מחלקה מאנשי באר טוביה וכפר ורבורג תחת פיקודו של אורי רום, גויסה להצבת מחסומים על הכבישים המוליכים למנחת, למניעת התערבות כוחות זרים כגון ערבים ובריטים שהיו עלולים לחבל במבצע. חיילי גדוד 53 ששהו ב"בסיס יורם" הסמוך, גויסו לפריקה מהירה, קבלת הנשק והעברתו לחולדה. שם הקוד של המבצע היה "בלק 1". סמוך לחצות 31 במרץ ו- 1 באפריל נשמעה נהמת מנועי המטוס. מיד עם שמיעת המטוס, הודלקה התאורה לאורך המסלול. המטוס נחת ותוך 80 דקות פורק תודלק והמריא. הנשק הגיע עוד באותו לילה ליחידות שלקחו חלק ב"מבצע נחשון". ללא הנשק שהביא מטוס זה, לא היה ניתן לממש את "מבצע נחשון".

שלט מבצע חסידה

אילן מאירי - יד מרדכי

בקרו אותנו באינטרנט
המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל
מחוז דרום
<http://www.shimur.org/%D7%93%D7%A8%D7%95%D7%9D>